

І.С.Стороженко (Дніпропетровськ)
Про воєнну доктрину Б.Хмельницького:
Концепція виснажування ворога

У Дніпропетровському державному університеті проведено дослідження першого періоду (1648 – 1652 рр.) полководницької діяльності Б.Хмельницького шляхом аналізу воєнного мистецтва у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. Внаслідок цієї роботи відтворена воєнна доктрина Б.Хмельницького, що дозволило визначити основні стратегічні напрями у підготовці та проведенні ним війни проти Польщі; проведена реконструкція основних битв, внаслідок чого виявлені їх оперативно-тактичні характеристики; проаналізовані основи побудови та озброєння українського козацького війська, що дозволило

визначити основні напрями способів збройної боротьби на рівні тактики; визначено роль і місце союзного кримсько-татарського війська в окремих битвах та у війні в цілому.

Аналіз воєнних дій за період 1648 – 1652 рр. Із врахуванням вищенаведених аспектів дослідження дозволив виявити системність в українському воєнному мистецтві з наступними закономірностями:

а) застосування маневрування військ на перативно-стратегічному рівні

Порівняно з козацькими повстаннями, які передували Визвольній війні, змінилася мета і форми цього рівня маневрування. Якщо під час козацьких повстань здійснювалося маневрування в районі воєнних дій всім військом з метою ухилення від битви, то у Визвольній війні маневрування такого рівня здійснювалося за наступними формами і метою:

– частиною війська (авангардом, загоном особливого призначення) у складі 4 – 5 козацьких полків (15 – 20 тис.чол.) здійснювалося у передбачуваному районі воєнних дій маневрове блокування основних комунікацій ворога (переправ, шляхів сполучення, ключових фортець) з метою його ослаблення, а також створення сприятливих умов для виходу і розгортання головних сил української армії (напередодні битв під Корсунем, Пилявцями, Зборовом, Берестечком);

– головними силами української армії в районі воєнних дій (із заблокованими основними комунікаціями) здійснювалося маневрування з метою вибору вигідного району для битви і її проведення з мінімальними втратами (битви під Корсунем, Пилявцями, Зборовом, Берестечком, Білою Церквою).

Отже, можна стверджувати, що Б.Хмельницький був спадкоємцем і продовжувачем маневрової стратегії української козацької школи воєнного мистецтва, але характер і мета застосованого ним оперативно-стратегічного маневрування

має спільні риси зі шведською (Густав Адольф) та французькою (Тюрени) школами воєнного мистецтва. Не виключено, що Б.Хмельницький був обізнаний з маневровою стратегією вищезазначених шкіл, яку вони застосовували під час Тридцятилітньої війни, і, можливо, основні їх положення трансформував крізь українські національні традиції у військовій справі та відповідно до умов збройної боротьби.

б) застосування маневрування військ на оперативнотактичному рівні.

Під час козацьких повстань 1591 – 1638 рр. маневрування цього рівня здійснювалося з метою ухилення від битви шляхом переходу повстанського війська до оборони укріпленого табору. У Визвольній війні це маневрування мало наступні форми і мету:

– використовувалося просування своїх і ворожих військ для обходу, обхвату і розгрому останніх по частинах (битви на Жовтих Водах, під Корсунем, Зборовом);

– практикувався такий вибір поля битви, рельєф місцевості якого не дозволяв ворогу повністю реалізувати свої бойові можливості. При цьому тактичне маневрування підрозділів української армії поєднувалося з рельєфними перепонами (створювалися засідки) в районі битви (битви під Корсунем, Пилявцями, Зборовом);

– з частини українського війська (татарської кінноти) створювався передовий загін (загін особливого призначення), який напередодні битви, рухаючись попереду головних сил на відстані 15 – 20 км, мав на меті зустріти (наздогнати) ворога, атакувати, виснажити його боєм і прикрити вихід головних сил в район битви та введення їх у бій (битви на Жовтих Водах, під Корсунем, Зборовом, Берестачком, Батогом);

– з метою попереднього виснаження ворога (до його зустрічі з регулярним українським козацьким військом) у прикордонній смузі (по лінії річок Случ – Мурафа) та на шляхах просування ворожого війська до району битви зі складу

селянсько-повстанських формувань створювалися загороджувальні загони (рубежі), які першими сприймали на себе удари ворожої армії (битви під Пилявцями, Зборовом, Білою Церквою).

Сказане свідчить, що розгром ворога в ході битви поєднувався з його виснаженням, що дає нам підстави зробити висновок, що в ході оперативного маневрування військ битва є одним з його етапів, спрямованих на виснаження або вимотування ворога.

Підсумовуючи вищевикладені рівні і форми маневрової стратегії Б.Хмельницького, зазначимо, що маневрування головними силами було тісно пов'язане з наявністю у складі української армії союзного кримсько-татарського війська. Так, у зв'язку з запізненням татарського війська у серпні 1648 р. до району Гончарихи, Б.Хмельницький вирішив ухилитись від битви. Яскравим підтвердженням цього рішення є маневр української армії до району Пилявців і перехід її до укріпленого табору. Тільки після прибуття до Пилявців Буджацької орди українська армія зранку 23 вересня 1648 р. вийшла з табору і зайняла бойовий порядок на полі бою.

Раптове введення у бій татарського війська викликало паніку у польському війську, яка завершилась його втечею з поля бою. Після втечі татарського війська з-під Берестечка 30 червня 1651 р., Б.Хмельницький відмовився від продовження битви, не повернувся в район бойових дій і наказав І.Богуну організувати вихід української армії з оточення.

Під Білою Церквою у вересні 1651 р., не зважаючи на наявність значних сил української армії (до 100 тис.чол.), у складі якої було і татарське військо, Б.Хмельницький свідомо, не бажаючи ризикувати, відмовився від проведення битви, зосередивши свою армію в укріпленому таборі.

в) залучення до боротьби проти ворога широких мас населення

Участь широких мас населення у боротьбі проти ворога — одна з визначальних національних ознак українського

воєнного мистецтва у Визвольній війні. Реалізовувалася вона у наступних формах:

— для протидії ворогові, з метою його ослаблення (виснаження) залучалось місцеве населення району воєнних дій, яке застосовувало народні (партизанські) способи боротьби, зокрема: знищення переправ, мостів, пасовиськ, продуктів харчування, фуражу, забруднення водопоїв і т.ін. (напередодні битв під Пилявцями, Білою Церквою);

— для надання допомоги українському та союзному татарському війську залучалося місцеве населення району воєнних дій, яке здійснювало постачання військ продуктами харчування, фуражем, порохом, зброєю, кіньми, возами і т.ін. Крім того, місцеві жителі проводили агентурну розвідку, створювали необхідні умови для просування військ, наведення переправ, організації привалів, ночівель і т.ін. (під час бойових дій під Старокостянтинівим, під час битви під Зборовом).

Підґрунтям для залучення місцевого населення до боротьби проти польського війська були визвольні тенденції та спільність соціальних інтересів з козацтвом у військово-служилих людей та селян вільного землеволодіння, якому загрожувала колонізаторська діяльність князів-магнатів;

— з метою поповнення українських збройних сил людськими та матеріальними резервами через інструмент полково-сотенного державного устрою залучалося все населення козацької України. Оскільки полково-сотенний державний лад був створений з метою максимальної мобілізації сил українського народу для свого визволення, то його можливості були настільки потужними, що зробили неспроможним польське військо заволодіти Україною Б.Хмельницького, бо її збройні сили після кожної поразки негайно відроджувалися. У великому проміжку часу це діяло як чинник виснаження польської армії.

Аналіз наведених вище закономірностей воєнного мистецтва у Визвольній війні свідчить, що провідними їх

рисами є ослаблення, виснаження ворога, а також досягнення над ним перемоги з мінімальними втратами. На формування цих рис мали вплив такі чинники:

– у середині XVII ст. стратегічні зусилля воюючих сторін у Західній Європі зводилися до того, щоб по можливості ухилитись від битви і виграти війну шляхом майстерного маневрування на комунікаціях супротивника, а також застосування блокади та захоплення його фортець. Незважаючи на те, що Б.Хмельницьким були розроблені свої, національні способи боротьби з Річчю Посполитою, він не міг повністю позбавитись від впливу закономірностей у розвитку світового (західноєвропейського) воєнного мистецтва, оскільки воно було тісно пов'язано з дією об'єктивних законів суспільства;

– отримання перемоги над ворогом з мінімальними втратами відповідало українському менталітету козака-землероба, який воював не силою, а мудрістю, розумом, майстерністю. Не фізичну силу спостерігаємо у козака Мамая – народному образі козацтва, а характерництво у боротьбі проти ворогів. Отже, формування вищевикладених закономірностей в українському воєнному мистецтві повністю узгоджувалося з менталітетом народу і його козацького війська;

– Польща була могутньою європейською державою, і щоб вистояти у боротьбі з нею, Б.Хмельницький вимушений був шукати таких шляхів збройної боротьби проти неї, які б максимально ослабили її воєнну перевагу над козацькою Україною. Тільки застосовуючи комплексно всі чинники, на яких ґрунтувалися вищезазначені закономірності українського воєнного мистецтва, можна було розраховувати на успіх у збройній боротьбі проти Речі Посполитої.

Отже, керуючись останнім, маємо підстави вважати, що вищевикладені закономірності воєнного мистецтва у Визвольній війні є концепцією виснажування (“вимоутування”) ворога, яку Б.Хмельницький обрав за

провідний напрямок боротьби проти Польщі.

Моральною базою цієї концепції стали визвольні тенденції, які були поширені серед населення України, а матеріальною базою — її полково-сотенний державний устрій.

Практична реалізація концепції здійснювалася у такій послідовності: оголошувався збір українського війська до Маслового Ставу (для Наддніпрянських полків) та до Білої Церкви (для полків західного регіону); авангард української армії у складі 4 — 5 полків (16 — 20 тис.чол.) з району Брацлавщини вирушав на Волинь і Подолію, де протягом 2 — 3 тижнів здійснював до рубежу річок Горинь і Збруч маневрове блокування основних комунікацій; розгорталася широка мережа агентурної розвідки на території району майбутніх бойових дій; залучалося місцеве населення для протидії ворогові та надання допомоги своїм військам; на підготовлений район воєнних дій вирушали головні сили української армії, для яких, застосовуючи оперативно-стратегічне маневрування, вибирався вигідний район для проведення битви; при підготовці і проведенні битви вживалися заходи, спрямовані на виснаження ворога і отримання над ним перемоги з мінімальними втратами.

Підсумовуючи, зазначимо, що урахування у концепції досягнень воєнної науки, українського національного менталітету, соціальних та моральних інтересів населення, а також забезпечення концепції (при її реалізації) людськими і матеріальними резервами всієї України, стало джерелом тих успіхів Б.Хмельницького, яких він досяг у боротьбі проти Польщі.